

Abstract

**The Adversities Faced by the Thai Civil Servants in the
Reign of King Rama V in North Vietnam**

Anake Nawigamune

This historical event was digested from "Nirat Tang Kia", a kind of long lyric Thai poem on the theme of departure, which was unknown of its origin and publication detail. It was a narration of the travelling of five Thai civil servants functioning as a governor mission to venture wearily and endure all the hardships in the arid land of Vietnam with the French in order to acknowledge the problems of Thai-Vietnamese territories.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คนสมัยรัชกาลที่ 5 ฝ่าแดนกันดารที่ญวนเหนือ

เอนก นาวิกมูล*

พ.ศ. 2430 ไทยยังคงเป็นเจ้าของดินแดนลาว เต็มผืน เขมรครึ่งผืน และญวน 1 เสียว แต่ความเป็นเจ้าของนั้น กำลังถูกสั่นคลอนอยู่ทุกขณะด้วยอำนาจและอิทธิพลของฝรั่งเศส นักล่าอาณานิคม

พระมหากษัตริย์ พระอนุชา เจ้านาย และขุนนาง ข้าราชการไทยต้องทำงานอย่างหนัก ไหนจะต้องรีบเร่งพัฒนาประเทศ ไหนจะต้องปกป้องแผ่นดินที่บรรพบุรุษสร้างสมไว้มิให้เสียเกียรติภูมิได้ ฝรั่งเศสรุกหนักทั้งทางการทูต การเมือง และการทหารตลอดเวลา

ขณะนั้น ฝรั่งเศส ได้ดินแดนเขมรส่วน นอกเช่น แถบพนมเปญไปจากไทยส่วนหนึ่งแล้วและสามารถยึดครองตั้งเกี้ยวหรือญวนเหนือ อานัมหรือญวนใต้เอาไว้ได้เกือบทั้งหมดในกำมือ คงเหลืออีกแต่เพียงญวนเหนือ แถบที่เรียกว่าแคว้นสิบสองจุไทยซึ่งเป็นพื้นที่เล็ก ๆ อีกเพียงส่วนเดียวเท่านั้น หากยึดได้อีกก็จะถือว่ายึดชาติญวนไว้สมบูรณ์ทั้งประเทศจริง ๆ

ความโลภโมโหสันของมนุษย์น้อยนักที่จักพอ

สิบสองจุไทยจวนตกเป็นของฝรั่งเศสเต็มที ฝรั่งเศสใช้เล่ห์เพทุบายอันลึกซึ้งเข้าหนุนพวกจีนฮ่อให้กระต้างกระเดื่องและรบกวนราชอาณาจักรในแถบลาวเหนือ ญวนเหนือของไทยอยู่เนื่อง ๆ ท้าไทยต้องขึ้นไปปราบปรามเสียราชทรัพย์ และกำลังพลมากมาย ส่วนฝรั่งเศสก็อ้างว่าจะช่วยปราบฮ่อ แล้วเลยถือโอกาสเข้าแทรกซึม ยึดเมืองต่าง ๆ เอาไว้ทีละเมืองสองเมือง

“นิราศตั้งเกี้ยว” เรื่องราวอันกล่าวถึงฉากเล็ก ๆ ฉากหนึ่งที่ข้าราชการไทยต้องแสดงเกิดขึ้นในยามนี้ ข้าราชการไทย 5 นายต้องเดินทางฝ่าแดนกันดารไปดินแดนญวนร่วมกับคนฝรั่งเศสเพื่อรับทราบเรื่องเขตแดนญวน-ไทย ที่กำลังเป็นปัญหาหลายวันหลายเดือน สุกแสนจะเหน็ดเหนื่อยเพราะความตรากตรำ

แม้งานของเขาจะไม่มีการกล่าวในพงศาวดารตอนใด ๆ และไม่เป็นที่ปรากฏชัดว่าเขาไปทำงานกับฝรั่งเศสสำเร็จตามมอบหมายเพียงใดหรือไม่ แต่บันทึกในรูปนิราศของคนในกลุ่มก็ช่วยแสดงให้เห็นว่า ข้าราชการไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 มิใช่คนที่รุ่นเราจะถูกดูได้ง่าย ๆ เลย เขาล้วนได้บทบาทอันสำคัญอย่างเต็มสติกำลังน่านับถือมากทีเดียว

นิราศตั้งเกี้ยว - หลายคนคงไม่รู้จัก ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อไรและเพื่ออะไรก็ไม่ทราบแน่นอน องค์การก้าวของครุฑพานามาตีพิมพ์ซ้ำเมื่อ พ.ศ. 2504 ปกแข็งขายเล่มละ 14 บาท ถ้าผู้เขียนจะไปพบเจ้าและซื้อมาอ่านก็เพิ่งเมื่อต้นปี 2529 หรือเมื่อปีกลายนี้เอง

คำนำของกรมศิลปากร ฉบับ พ.ศ. 2478 ก็ข้างสั้นเสียเหลือเกิน ไม่ได้อธิบายที่มาที่ไปให้กระจ่างสักเท่าใดนัก บอกแต่ว่าเมื่อปีกุน พ.ศ. 2430 ฝรั่งเศสจะปราบปรามพวกฮ่อทางตั้งเกี้ยว การคาบเกี่ยวแก่พระราชอาณาจักร ฝรั่งเศสจึงขอให้ไทยส่งข้าหลวงไปกับกองทัพฝรั่ง (เพื่อให้ไปทำอะไรก็ไม่บอก ในนิราศเองก็ไม่

* เอนก นาวิกมูล ร.บ. ศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพ จำกัด

กล่าวถึงเลย เมื่ออ่านโดยตลอดแล้วจึงอนุมานเอากว้างๆ ว่าคงไปรับทราบเรื่องเขตแดนกระมัง)

คณะข้าหลวงที่ฝ่ายไทยส่งไปมี 5 นายคือ พระไพรัชพากย์ภักดี (ทวน บุณนาท) กระทรวงต่างประเทศ เป็นหัวหน้า สามารถพูดภาษาฝรั่งได้ดี หลวงค่านวณกัคนานต์ (ศรี ปายะนันท์) กรมแผนที่ ภายหลังได้เป็นพระยาค่านวณกัคนานต์ กับ นายบรรหารภูมิสถิตย์ (เผื่อน) กรมแผนที่ เป็นข้าหลวงรอง รวมเป็นระดับข้าหลวง 3 คน ข้าราชการอีก 2 คนที่เหลือคือ ขุนปราบชลไชย (ขุน) มีหน้าที่เป็นล่าม สามารถพูดได้ทั้งไทย-ญวน-จีน-อังกฤษ-เยอรมัน-ฝรั่งเศส ภายหลังได้เลื่อนเป็นหลวงขจรธรณี กับ นายแหว อยู่กระทรวงต่างประเทศ เป็นเลขานุการสำหรับจับจดหมายเหตุ ทำรายงาน

นายแหวคนหลังสุดนี้คือผู้เขียน *นิราศตั้งเกีย* นายแหวเป็นบุตรของขุนสารประเสริฐ (นุช อาลัษณ์ จินตควมมีช้อยสมัย ร. 4) นอกจากรักกาพย์กลอนอย่างบิดาแล้ว ยังรักในการศึกษากฎหมายด้วย ภายหลังได้เป็นหมื่นพิพิธอักษร เป็นหลวงนรเนติบัญญัติ แต่เกิดตาย เมื่อไร นามสกุลใด ยังค้นไม่ได้เลย แม้คนอื่น ๆ ที่กล่าวชื่อมาก็ยังค้นประวัติไม่ได้ทั้งสิ้น

นิราศตั้งเกีย เป็นนิราศที่มุ่งเล่าเรื่องการเดินทางมากกว่าการพรรณนาถึงคนรักเพราะฉะนั้นจึงทำให้อ่านได้เนื้อได้หนัง แลเห็นถึงทุกข์สุขของผู้ไปทำงานได้ค่อนข้างแจ่มชัด

ผู้เขียนประทับใจกับ *นิราศตั้งเกีย* หรือนิราศญวนเหนือมาก และเนื่องจากเห็นว่างานอันมีค่าชิ้นนี้ยังไม่แพร่หลาย จึงขอลอความออกมาเป็นร้อยแก้วให้ท่านได้อ่านสะดวกขึ้น ถ้าอ่านร้อยแก้วซึ่งเขียนย่อๆ พอเหมาะกับหน้ากระดาษไม่จุใจก็ขอให้ไปซื้อหาเล่มเต็มมาอ่านได้ที่ร้านศึกษาภัณฑ์พาณิชย์ ถนนราชดำเนิน เทอญ

ส่วนแผนที่เดินทางนั้น ครั้งนี้ได้ถ่ายสำเนาแผนที่ญวนเขียนโดยนายทองใบ แดงน้อย สำนักพิมพ์ไทย-

วัฒนาพานิชมาเป็นแบบ เมืองบางเมืองที่กล่าวถึงในสมัยโน้นมีบ้างไม่มีบ้าง (แต่ส่วนใหญ่แล้วไม่มี) ผู้เขียนพยายามสอบถามในแผนที่ของฝรั่งก็ยังไม่พบฉบับที่ละเอียดกว่านี้ จึงขอให้ผู้แต่ที่ถ่ายมานี้ไปพลาง ๆ

วันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น 3 ค่ำ ปีกุน หรือวันศุกร์ที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2430 คณะข้าหลวงไทยเริ่มออกเดินทางโดยไปลงกำปั่นไฟที่หน้าโรงภาษี ทุกคนแต่งตัวแบบฝรั่งคือถุงกางเกงแทนการนุ่งผ้าโจงกระเบน สวมเสื้อซึ่งถึงไม่บอกว่าเป็นเสื้ออะไรแต่ก็เข้าใจเอาได้ว่าเป็นเสื้อนอก นอกจากนั้นทุกคนยังซัดฟันให้ขาวอีกด้วยเนื่องจากคนไทยสมัยนั้นยังกินหมากฟันดำกันอยู่ เวลาจะไปเมืองนอกก็ก็ต้องซัดให้ขาวที่

เรือแล่นผ่านเกาะล้าน เกาะรีน และเกาะต่าง ๆ จนกระทั่งผ่านเกาะกงเป็นอันสุดเขตสยาม จากนั้นก็เข้าเขตเขมรของฝรั่งเศส ระหว่างเรือผ่านมานั้นนายแหวก็เล่าเรื่องโน้นเรื่องนั้นและพรรณนาเกร็ดให้อ่านเล่นเพลิน ๆ ไปเป็นระยะ ๆ เช่นคำว่า กง ว่าเป็นภาษาเขมร แปลว่าเกาะ เพราะฉะนั้นเกาะกงจะแปลว่าอย่างไรเราก็คงเข้าใจ

เรือแล่นอยู่ 7 วัน ที่สุดก็ถึงไซ่ง่อน คณะข้าหลวงไปเยี่ยม "เกาวนา" หรือ Governor ผู้ปกครองเมืองตามธรรมเนียม แล้วมาถ่ายรูปไว้เป็นที่ระลึก

ช่างถ่ายรูปในไซ่ง่อนที่คณะข้าหลวงไปหาเวลานั้นคือมิสเตอร์มาร์ติน นายมาร์ตินคนนี้ผู้เขียนค้นพบว่า เคยเดินทางมารับจ้างถ่ายรูปในเมืองไทยครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2424 ยังมีรูป ร.5 และเจ้านายอื่น ๆ ที่เขาถ่ายเก็บรักษาอยู่ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติถึงปัจจุบัน แต่รูปข้าหลวงชุดนี้ยังหาไม่พบ

ในไซ่ง่อน คณะข้าหลวงมีโอกาสได้ซื้อตัวละครกระต๊อบหนึ่ง ระหว่างพวกเขาฝรั่งหัวเราะตบมือกันลั่นท้อง แต่นายแหวหาวนอนเพราะดูไม่รู้เรื่อง อีกวันหนึ่งได้ไปเดินเที่ยวดูตลาดร้านค้า มีขุนปราบคอยเป็นล่ามให้ ได้

ครูพลอเล็กแมทท์ฝรั่งเศสซื้อริโกซตั้งอยู่หน้าเมืองในฐานะเป็นผู้ที่ช่างยนต์ ช่างยนต์แต่ก่อนเป็นอย่างบ้าง พอฝรั่งเศสเข้าครองก็เกิดศึกรามขึ้นมากมาย ที่ในลำนาก็มีเรือไฟน้อยใหญ่หลายลำ

พักที่ช่างยนต์ 13 วัน จากนั้นก็เดินทางโดยเรือเมล์ไปไซฟองซึ่งอยู่ทางญวนเหนือ เรือคักไปทางเกาะไหหลำแล้วเข้าไซฟองใช้เวลาเดินทาง 6 วัน

ถึงไซฟองมีข้าราชการฝ่ายฝรั่งเศสมารับ 2 คน คือ เซนเยม ลุตเตอร์เนนค์ หรือร้อยโทเซนเยม กับ มิสเตอร์แบคเวลด์ ล่ามผู้มีความสามารถพูดได้หลายภาษา ทั้งไทย จีน โปรตุเกส ฝรั่งเศส และอังกฤษ เซนเยมกับแบคเวลด์จะต้องเดินทางไปกับคณะข้าหลวงไทยหลายเหล่า

ที่ไซฟองพวกชาวเมืองเห็นไทยมุ่งทางเกงสววมวกแปลกตาต่างก็เรียกกันมาจ้องดู พักในเมือง 2 วัน ก็ลงเรือเล่นไปตามแม่น้ำชองคอยหรือแม่น้ำแดง ไหลคดเคี้ยวไปมา ผ่านพวกชอทานเลี้ยงควาย ร้องขอเงินอยู่ริมน้ำ พอใครโยนเงินเข้าไปก็แหวกพวงแย่งกันให้กลุ้ม พอ 4 ทุ่มถึงซานอย เมืองหลวง ขึ้นพักที่ตึกรับแขกเมือง และเข้าพบผู้ปกครองเมืองของฝรั่งเศส แต่จะพูดจากันอย่างไรนายแวมมิได้พรรณนา การไม่พรรณนา บอกเล่าเรื่องเจรจาการบ้านการเมืองให้นายแวมยั้งคง (ไม่) ทำไปตลอดเล่ม ผู้เขียนเองอยากรู้ยิ่งนักจะไปญวนครั้งนี้เขาไปทำอะไรกันบ้างแต่ก็ยังไม่เอกลสารที่นายแวมทำรายงานส่งรัฐบาลไทยไม่ได้ ที่นายแวมไม่เขียนเรื่องการงานคงเพราะบันทึกรายละเอียดเสียจนเมื่อยมือแล้วกระมัง ผู้เขียนขอบอกข้อสังเกตให้ได้ทราบกันเสียก่อน ประเดี๋ยวจะสงสัยว่า ทำไมจึงมีแต่เรื่องการเดินทาง

ในซานอย มีร้านรวง ช่างฝีมือมากมาย บ้างก็ทำโรงศพ บ้างก็ถักเปด ทำพัด ทำมู่ลี่ ผังมุก มีร้านขายยา บ่อนเบี้ย โรงฝิ่น โรงจำนำ บ้างก็ก่ได้เห็น

ขุนนางญวนนอนมาบนเปลญวน ให้บ่าวไพร่หามอย่างกับหามหมู แถมเอาเสื้อคลุมมิดปิดประตูอีกด้วยจนคนแรกเห็นก็ว่าเขาหามศพ เล่าเรื่องเปลญวนแล้ว นายแวกก็เล่าเรื่องบ้านของพวกฝรั่งเศสซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองไม่ปะปนกับพวกญวน จีน แล้วเล่าเหตุที่แม่น้ำมีชื่อว่าแม่น้ำแดงว่าเพราะโบราณเขาเอาระเบิดไประเบิดเกาะแก่งบังเอิญไปถูกมังกรเข้า เลือดไหลแดงฉาน แม่น้ำนั้นจึงได้ชื่อแม่น้ำแดงมาจนบัดนี้ ระหว่างอยู่ซานอยมีแผ่นดินไหวที่หนึ่งกินเวลา 35 วินาที พอรู้ตัวโง่งงเล็กน้อย

จากซานอยจะไปไลเจา คุณพระกับขุนปราบพูดคุยกับเกาวนาด้วยเรื่องอะไรนายแวกออกสนใจเพราะภาษาไม่เก่ง จากนั้นลงเรือไปยังเมืองชองโทที่ฝรั่งเศสเพิ่งยึดได้เมื่อ 2-3 ปีก่อน เยี่ยมเจ้าเมืองแล้วเรือแล่นเข้าแม่น้ำดำ ซึ่งดำเพราะมีแร่เหล็กซุม ผ่านบักหากของฮัว คำเซี เวลาผ่านไปทั้งสิ้น 6 วันก็ถึงเมืองทันควัน เป็นอันจบการเดินทางโดยทางเรือ เพราะต่อไปนี้จะต้องเดินบกบุกป่ากันแล้ว เนื่องจากทางน้ำมีเกาะแก่งมากเรือไปไม่สะดวก จุดหมายคือเมืองลาวกายและเมืองไล่เจาหรือเมืองไลเป็นสำคัญ บริเวณแถบนี้มีพวกฮ้อรบกวานอยู่ และเป็นเขตใกล้ชายแดนญวน-จีน-ไทย

คราวนี้เซนเยมก็จัดการจ้างกุลิญวนมาแบกหามหีบของ 80 คน พวกกุลินี้เป็นคนยากจน เมื่อมีช่องทางจะหาเงินเลี้ยงชีพ ได้ก็มาสมัครเป็นกุลิทำงานอาบเหงื่อต่างน้ำ แต่สมัครครั้งนี้พวกกุลิหารู้ไม่ว่าจะต้องไปตกยากแสนสาหัส ต้องเอาชีวิตไปทิ้งเสียที่ในป่าเขาถึงครึ่ง คือเหลือรอดกลับมาภายหลังเพียง 40 คนเท่านั้น

ระหว่างพวกกุลิทำงาน จะมีนายคอยถือไม้เคียนตีราวกับพวกนี้เป็นทาส มีทหารญวนถือปืนกลไป 60 คนคอยระวังเหตุร้าย เริ่มออกจากเมืองทันควันเวลาเที่ยง ฝรั่งเศสและไทยขึ้นขีม้า ขุนปราบ ล่าม มีอายุค่อนข้างมาก บังเอิญได้ม้าคนอง มันฝนฝนโจน

ทะยานเสียจนขุนปราบต้องพลัดตกจากหลังม้าหลายที
นำส่งสารนัก แต่แก้ก็เดินทางต่อไปอย่างทรหด เพราะ
นี่เป็นงานราชการ และแต่ละคนต้องเดินหน้ากันทั้งนั้น
ไม่มีคำว่าถอย ยกเว้นกูดิววนบางคนทีพอแบกหามไป
ไม่ทัน ไรก็กระโดดหนีเข้าป่า ทหารยิงสุมเข้าไปไม่
ปราณีปราศรัย แต่ไม่ทราบว่ายิงถูกหรือไม่ และยังแล้ว
ก็แล้วไป ไม่ยอมเสียเวลาได้ตาม พวกที่เหลือจึงต้อง
รับภาระแบกหามข้าวของหนักขึ้น

เย็นวันนั้น ขบวนเดินทางเริ่มนอนกลางดินกิน
กลางทราย โดยเอาใบตองมาปูนอน เข้าชั้นแบตแวล
ไปที่หาดเพื่อหาเรือข้ามแม่น้ำ บังเอิญไปพบเจ๊กเจ้า
กรรมกำลังเอาหมูใส่เรือไปขาย เรียกเอาเรือใช้ก็กลัว
ลอนลานไม่ยอมเข้ามา ต้องยิงปืนขู่ ถึงได้หันเรือเข้าตลิ่ง
แล้วแบตแวลก็ยกเรือเอาไปขึ้นของข้ามน้ำอันเขียวคราก
พอฟ่าน้ำแล้วก็ต้องเดินไปตามกำแพงภูเขา ซึ่งโอบ
ล้อมอยู่สองฟากฝั่ง เติมไปด้วยสัตว์ร้ายและหมู่โจร บาง
ครั้งขุนปราบ นายบรรหาร หลวงกำนวด ทนเหนื่อย
ไม่ไหวต้องลงเรือแหวกไปกับแบตแวล ส่วนนายแหว
กับคุณพระผู้เป็นหัวหน้ายังขี่ม้าสลับเดินต่อไปอย่างไม่
ย่อท้อ ในป่าเขาแถบนี้ฝนตกเฉอะแฉะ ยุงรื้น และตัว
ทากดูดเลือดมากมาย เกะกั้นแทบไม่ทันสุดแสนรำคาญ
และล่าเคี้ยวเป็นที่สุก ทางตอนไหนม้าบินไม่ได้ลั่นน้ก
ชันน้ก เช่นเขมมาก็ให้ทหารแซะทางจนลาด พาม้าฝ่า
ข้ามไป

พวกเขาเดินทางกันอยู่ 3-4 วันก็ถึงค่ายบาวา อยู่ริม
แม่น้ำแดงใกล้เขตจีน มีทหารราวร้อยกว่าคน เลี้ยงวัว
เอาไว้มาก 100 ตัวสำหรับฆ่ากินเพราะเป็นแดนกันดาร
เข้าครัวเดินทางต่อไปท่ามกลาง ใกล้จะถึงเมืองลาวกายแล้ว
ฝนตก หมอกกลงเบียดปกอนกันไปตลอด

ที่ลาวกายพวกไปทางเรือกับพวกเดินป่าได้มาพบ
กันอีกครั้งหนึ่ง อันลาวกายนี้เป็นเมืองอยู่ปลายแดน
ต้งเกีย มีแม่น้ำกั้นกลางระหว่างจีน-ญวน ฝ่ายจีนนั้น

พอลถึงหัวเมืองหนึ่งก็ยิงปืนขึ้นทุกที นัยว่าเพราะน้อยใจที่
เสียเมืองไลเจาและลาวกายให้แก่ญวนและฝรั่งเศส ลาว
กายเป็นเมืองสำคัญปลายแดน ฝรั่งเศสใช้เป็นที่รับ-
จ่ายเสบียงอาหารให้แก่ก่่านทั้งหลายของตน ตามค่าน
ต่าง ๆ ฝรั่งเศสวางกำลังทหารและสร้างสถานีโทรเลขไว้
ตลอด มีการฝึกทหารเป็นประจำ

จากที่นั่นมาลาวกาย ใช้เวลาเดินทาง 20 วัน

ณ เมืองลาวกาย แบตแวลผู้เป็นล่ามได้ขอตัว
กลับชั่วคราว อ้างว่าเป็นไข้ไม่สบายและคิดถึงลูกเมีย
อีกนัยหนึ่งก็คือขยาคบ้านนั่นเอง แบตแวลเคยช่วยเป็น
ธุระอะไร ๆ ให้ฝ่ายไทยอยู่พอประมาณ เพราะอย่างน้อย
ก็พูดไทยได้ สื่อสารกันรู้เรื่อง ส่วนเซินเยมนั้น ไทย
ไม่ค่อยสนิทสนมด้วยเพราะพูดกันไม่รู้ภาษา เวลาหุง
ข้าวต่างฝ่ายต่างก็หุงกินกันเอง ตอนแรกทำอาหารเสร็จ
มานั่งร่วมโต๊ะกิน พอตอนหลังก็แยกโต๊ะกินเพราะไม่
เป็นการสนุกกันใด คงมีแต่คุณพระไพริศเท่านั้นที่ไม่
นั่งกินกับฝรั่ง เพราะท่านพูดภาษาฝรั่งได้ ไม่มีปัญหา
ในการสื่อสารและการวางตัว สมแล้วที่เป็นหัวหน้า

พักที่ลาวกายเพียงเล็กน้อย ทุกคนก็ต้องผจญป่า
ฝ่าหนามกันอีก เขาข้ามแม่น้ำแดงมุ่งเข้าเส้นทางที่พวก
ฮ้อเคยใช้ไปมากำชาย ถึงห้วยเลินน้ำเขียวจัด พวกกูดิว
ต้องแก้ผ้าเอาหัวคันของข้ามน้ำ มีกูดี้เด็กคนหนึ่งถูกน้ำ
พัดไปท่ามกลางแ่งหินตอไม้ ซึ่งยืนที่ท่ายคอยรับ ความ
ตายของมนุษย์ผู้มีเคราะห์อยู่ คนอื่น ๆ ได้แต่ยืนปลง
อนิจจัง โชคดีที่กูดี้หนีไปเกาะแ่งขอนเข้าจึงเอาชีวิตรอด
มาได้ แต่ข้าวของซึ่งปรากฏว่าเป็นของนายบรรหารจม
ห้วยหมด ข้ามห้วยเสร็จกูดี้หนีอีก คนหาบหามกันน้อย
ลงไป จะเอาของไปยกให้ช่วยหามเพิ่มมันก็ไม่รับ ที่
สุดขุนปราบต้องว่าจ้างจึงยอม

ตะวันบ่ายวันหนึ่ง คณะเดินทางได้มาถึงค่าย
แบกแซก สุดเขตสถานีโทรเลข พัก 1 คืนเหมือนเช่น

หลาย ๆ แห่ง พอรุ่งเช้าเดินขึ้นเขาต้องใช้ไม้เท้ายัน จะ
ขี่ม้าก็ยากเย็นนัก ขุนปราบผู้ซาวพาตัวเองต่อไปอย่าง
ทุลักทุเล เฟ่งเอาราชการเป็นเครื่องกำบังรักษาไม่ระย้อ
ต่อความลำบากทั้งมวล เขาต่างผ่านภูเขากว่าที่พวกโจรเพิ่ง
มาปล้นคนเมื่อ 15 วันก่อน แต่ทหารได้ถึงขั้วโล่หนี
ไปแล้ว ได้เห็นบ้านร้างกลางป่าที่พวกโจรเผาทิ้ง เหลือ
ใช้ได้เพียงหลังเดียว ตกค่ำก็ต้องอาศัยพักหลับนอน

เส้นทางกันดารหนักยิ่งขั้นทุกที ๆ คนเดินเท้า
เท้าเจ็บระบมเพราะทางลาดพลาดล้ากันรำไป เขาต้อง
พยุ่งม้ายึดเหนี่ยวตัวไม่ให้ล้มจนพยุ่งร่วงไปซ้ำ ๆ

แล้วเขาก็ถึงเขาน้อยเกิมที่พวกภูวนครวันคร้ามกลัว
เกรงในความกันดารยิ่งนัก เขาน้อยเกิมแปลว่าเขาห้าม
มันสูงถึง 30 เส้น เป็นเสมีอนกำแพงขวางกันทางติดต่อกัน
ทั้งหลาย ทางขึ้นแต่ละทางแสนชัน มีหล่มลึน มี
น้ำค้างแข็งตกลงมาจากบนทาง เสียงน้ำค้างตกลงมาแต่
ละทีดังกราว กราว เหมือนข้าวตังปะทุ มันจับไปไม่
หนาววอกกับน้ำค้างที่ฉาบกลดด้วยฉาบ แลเห็นชาวเป็น
คราบ หากหยิบมาเคี้ยวก็แข็งฟันเปล่า ต้นเต็งรังใน
แดนน้ำเบียดชุ่มหมึไปด้วยตะไคร้เขียว แลเหมือนผีร้าย
อากาศเย็นจนเป็นเหน็บ ก้าวเดินแต่ละก้าวแสนจะปวด
ขี้เท้าเพราะความหนาว ปากทุกคนสั่นระรัวเป็นตึกรับ
มันเย็นยะเยือกเข้าไปถึงในทรวง มือจะหยิบบหรีมามวน
ยังเหยียดไม่ค่อยจะออกนิ้วขี้เท้าเจ็บแปลบราวกับถูกไฟฟ้า
ไหลเข้าร่าง

ม้า พาในขบวนร้องคำรณด้วยความตื่นกลัว มัน
ต้องมาข้ามเขาสูงแล้วสูงเล่า ต้องข้ามห้วย ข้ามแม่น้ำ
อันเชี่ยวกรากครุร้ายหาความสบาย ไม่ได้แม้สักน้อยเดียว
ม้าของนายแวงที่เรียกว่าอ้ายต่าง ทนทรมาณมาได้หลาย
วัน จนในที่สุดมันก็มาพลัดตกห้วยอันแสนชันตาย
แข่งขาหักนอนหงายหน้าหงาย อีกไม่ช้ามันก็กลายเป็น
เหยื่ออันโอชะของหากปลิงและนกหนอน อันนี้อดอยากทั้ง
หลาย

บนเขาน้อยเกิมมิได้มีแต่ม้าคายอย่างเดียว แม้คน
ก็ขึ้นมาทางชีวิตไว้บนนี้มากมายนับด้วย พวกเขาเป็นทหาร
บ้าง กุ๊ลิบั้ง ต่างล้วนต้องตายเพราะทนความหนาวเหน็บ
ความเจ็บไข้ไม่ไหว ขณะเดินทางได้แลเห็นซากศพ
ทหารภูวนและศพกุ๊ลิบั้งอยู่เกลื่อนกลาดเกลื่อน บางศพก็เปื่อย
เน่าทับถมจนเหลือแต่กระดูก บางศพก็เหลือแต่เสื้อผ้า

บนเขาน้อยเกิม ขณะเดินทางต้องนอนพักในโรง
แฝก ต้องตักไฟผิงให้ช่วยทุเลาความหนาวอันโหดร้าย
น้ำค้างแข็งตกลงมาถูกหลังคาปลิวว่อน เบียดแฉะไปหมด

กินอันทรมาณผ่านไป รุ่งเช้าเขาออกเดินบนเนิน
เขา ความหนาวซาลงไปบ้าง แต่แม้กระนั้นพวกกุ๊ลิบั้งที่
ตราคร้ามมาตลอด ก็ไม่อาจคลายเหนื่อยลงไปได้โดยเร็ว
บางคนต้องเดินตัวเปล่าตามเขามา คนใช้ของนาย
บรรหาร (เข้าใจว่าเป็นคนไทยชื่อ นายทอง ซึ่งข้างต้น
ไม่เคยเอ่ยถึงไว้เลย อาจจะเพราะเห็นเป็นแต่เพียงคน
คนใช้ ไม่ใช่ข้าราชการ) เดินไม่ไหวต้องคลาน และ
ในที่สุดก็ต้องหอบมาบนหลังม้า

ถึงห้วยบุงซง "นายทอง" ลีนไก่อ่กลอเวลาพูด
อาการทรุดลงทุกที

ถึงบ้านเม้า อันเป็นหมู่บ้านจีนช้อยที่ยอมขึ้นกับ
ฝรั่งเศส ทหารภูวนตรงเข้าพักเอาฝามบ้าน เอาพื้นฟาก
มาทำเป็นพื้นอย่างไม่เกรงอกเกรงใจ แต่พวกช้อยก็ต้อง
ยอมหลักเพราะรู้ว่าถ้าขืนจะเกิดอะไรขึ้น ณ บ้านเม้า
นายทองร้องขอน้ำกิน คุณพระไพรัชก็ทำยาและส่งน้ำ
ให้กิน คุณพระพิณขึ้นมาเหมือนกับนายไซ้ เข้าขึ้นเอานาย
ทองใส่เปลหามไปจนเที่ยงก็ถึงค่ายฟองโท

จากลาวกายมาฟองโท ใช้เวลา 7 วัน
ที่ฟองโทนี้เอง นายทองต้องมาตั้งร่างอยู่ใต้พสุธา
ของแดนภูวน เพราะทนความไข้และความสะบักสะบอม
ต่าง ๆ ไม่ไหว พวกกุ๊ลิบั้ง หรือทหารภูวนเองที่ม้า
ตายกันก็ผอมโซ ตัวเหี่ยวตัวเดินขึ้นห้วยเกากันตลอดเวลา

บ้างก็ต้องกลานมาแต่เขานัยเก็มจนต้นมือเป็นเลือดบวมแตก พวกกันตายไปไม่เว้นแต่ละวันต้องซุกหลุมฝังกันเรื่อย

ค่ายฟองโตะเดิมเป็นของจีน ฝรั่งเศสเพิ่งยึดมาได้เมื่อ 2 ปีก่อน มีคนหลายภาษาอาศัยอยู่รวมทั้งคนไทยเหนือด้วย ไทยเหนือพวกนี้พูดพอฟังรู้เรื่องบ้าง แต่แคงตัวอย่างจีน กินตะเกียบ พวกฟองโตะรู้จักเอากระต๊องตำข้าวไปติดทั้งข้างลำห้วยแล้วทำบังคัมให้น้ำไหลเข้ามาয়กระต๊องขึ้นลงเอง ไม่ต้องเสียแรงทำให้เหนื่อย แต่ถึงกระนั้นก็ซ้ำกว่าใช้แรงคนอยู่สักหน่อย

ที่ค่ายฟองโตะ มีเครื่องกระเบื้องให้ทหารญวนฝรั่งเศสกินได้ตลอดทั้งปี และ ณ ที่นี้ คั้นหนึ่งหลวงคำนวณ พนักงานแผนที่ก็ได้ทำการวัดดาว ทำแผนที่บันทึกข้อมูลลงสมุด

ไทย-ฝรั่งเศส-ญวน พักที่ฟองโตะหลายวันจนแข็งแรงขึ้น จากนั้นก็เดินทางต่อไปยังเมืองไลหรือไลเจา ชายแดนอีกแห่งหนึ่ง เป็นถิ่นช้อย ทางราบ หนาวแปลกที่ระหว่างทางตอนนี้ คั้นหนึ่งมีคนนำหนังสือราชการจากกรุงเทพฯ ฯ และจดหมายของภรรยานายแวนมาให้นัยว่ามีกรจ่างออนกันมาตามระบบไปรษณีย์ หนังสือราชการที่ส่งมาครั้งนั้น มีคำพระราชทานพรจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

ถึงเมืองลา อยู่บนยอดเขา มีหมอกลง ได้เห็นศพกุดีนั่งตายพิงเขาอยู่ บนเนื้อตัวห่มกระสอบคาดเถาวัลย์ไว้ เห็นจะเน่าตายมานาน ทิวฝรั่งเศสของเปอร์โนเคยมาปราบเมืองลาทำให้พวกกุดีตายไปมากมาย

คั้นหนึ่ง คณะเดินทางนอนบนเขา มีพายุลมตกลงมา พยายามเศษลูกเห็บก็ตกอีกม้าพาตกใจกันหมดเพราะลูกเห็บนั้นใหญ่เหลือที่ เพียงขนาดกลางก็เท่าไข่เป็ดเสียแล้ว ตกถูกหัวกุดีร้องกันเอ็ดอึง นายบรรหารโตนเข้าที่หน้าแข้งลูกหนึ่งหน้าแข้งไปน ลูกเห็บละลายบนที่

นอน ที่นอนก็เย็นเฉียบเข้าไปถึงอกถึงกระดูก ตัวสั่นเป็นลูกนก เสื่อกางเกงเปียกหมด จนครึ่งคืนลูกเห็บจึงได้หยุดตก

เข้าตุ้ม เดินทางเลียบไปตามห้วย เสียงหวี ๆ เพราะความสูง ผ่านลำน้ำคั้น เข้าเรือนพักบักทันอันสกปรกซุกซมไปด้วยแมลงวัน ที่บักทันแห่งนี้ กองทหารของเปอร์โน ฝ่ายฝรั่งเศสลากปืนใหญ่ยิงพวกช้อยที่ซุกหลุมต่อสู้ และใช้กลยุทธ์โอบล้อมหลังจนพวกช้อยต้องหนีขึ้นเขาไป แต่ฝ่ายทหารเปอร์โนตายถึง 11 คน

จากบักทัน ขุนปราบ หลวงคำนวณ นายบรรหารเมื่อยขา ขอลงเรือไปพบกันที่เมืองไลเจา ฝ่ายนายแวนและคุณพระไพรัช ยังคงเดินทางไปอีกเช่นเดิม ตามรอยทางได้พบศพช้อยเป็นบางคราว เดินบกอยู่ 2 วันก็ถึงไลเจา (ยังหาไม่พบว่าอยู่ตรงจุดไหนของแผนที่กันแน่-เฮน)

ที่ไลเจา คณะข้าหลวงไทยได้พบกับนายปาวี อดีตเสมียนโทรเลข ชาวฝรั่งเศสผู้มีนิสัยใฝ่รู้งานที่สุดได้ก้าวขึ้นเป็นกงสุล และอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ฯ ไปในที่สุด ปาวี คือ นักล่าอาณานิคมตัวสำคัญ และเป็นผู้ทำให้ไทยต้องเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศสไปมากมายรวมทั้งแคว้นสิบสองจุไทยที่กำลังซบใลพวกช้อยและกำลังทำแผนที่กันอยู่นั้น ท่านที่เรียนประวัติศาสตร์คงพอได้ยินชื่อของปาวีไม่น้อยก็มาก เพราะฉะนั้นจึงคงพอไปหาอ่านความเป็นมาของเขาหรือผลงานของเขาได้ (เช่นหนังสือ "คดีพระยอดเมืองขวางเจ้าเมืองคำนวณ" โดย สุจริต ถาวรสุข ที่ธนาคารกรุงเทพฯ ฯ จำกัด จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2519)

ปาวีเดินทางมาจากเมืองหลวงพระบางใช้เวลา 13 วัน มีคนไทยเป็นทหารยศชายันต์หรือนายสิบชื่อนายคง คอยคุ้มกันมาด้วย คณะข้าหลวงจะพูดจาทกลงอะไรกับปาวี นายแวนไม่ได้กล่าวถึง

เมืองไลเจา เป็นเมืองที่มีอากาศวิปริต บางวันก็ร้อนราวกับไฟ บางวันมีเมฆหมอกมืดมิดหนาวเหน็บ จนต้องห่มผ้าซ้อนกันหลายชั้น ทั้งร้อนทั้งหนาวผลัดเปลี่ยนกันไปทุกวัน ใครอ่อนแอก็ต้องนอนร้องคราง ค่ำคืนกับความชื้นไป ข้าวปลาอาหารของเมืองไลเจาแสนจะ ผิดเคือง ผักหญ้าไม่ค่อยมี พวกทหารต้องกินเนื้อควาย ส่วนฝ่ายไทย บางวันกินเนื้อโคอย่างบ้าง ผักบ้าง ถึงฝรั่งเศสให้เงินใช้จ่ายต้อนรับก็ไม่รู้จะไปซื้ออะไรได้ เศรษฐกิจขณะข้าหลวงไทยยังคงประคองตัวรักษา สุขภาพรักษาชีวิตรอคมาได้โดยไม่มีใครบ่วยเจ็บ ซึ่งก็นับว่าเป็นการประหลาดไม่ใช่น้อย พักผ่อนอยู่เมืองไลเจา 12 วัน แล้วคณะข้าหลวงไทยก็เตรียมตัวเดินทาง กลับ เห็นจะเสร็จสิ้นการสำรวจติดตามสังเกตการณ์ร่วมกับฝ่ายฝรั่งเศส

ขากลับ เดินทางย้อนมาอีกต้น ฟองโท ตาว-กายตามลำดับโดยเซนเยมกับกุตี ทหาร เดินกลับ ส่วนฝ่ายไทยค่อยยังชั่วมากทีเดียวที่เขาส่งลงเรือล่องมาตามลำน้ำของนาไม่ต้องไปลำบากเหมือนเขาไปอีก ทุกคนดูจะมีกำลังใจ และมีความชุ่มชื้นขึ้นบ้างด้วยจะได้กลับไป พบหน้าลูกเมียเสียที แม้จะไม่รู้ว่าอนาคตข้างหน้าพอ พยุงร่างถึงบ้านเมืองตนหรือไม่ก็ยังไม่รู้ดีกว่าเดินไปยังแดนอื่นไม่มีที่สิ้นสุด

ที่ลาวกาย ไทยและฝรั่งเศส รวมทั้งพวกกุตีญวน ทหารญวนลงเรือแจวพายล่องลงมา มุ่งสู่เมืองท่ากันวันที่เคยเริ่มเดินบกขึ้นไปเมื่อคราวแรกนั้น ในเรือข้าง คับแคบเบียดเสียดไปเสียหมดหน้าอึดอัดเพราะมีคนลงไป มาก เรือมีเพียง 5 ลำบรรจุกองลงไปถึงร้อยกว่าคน

วันหนึ่ง พอหยกจอกเรือพักกินอาหารเสร็จ ทหารญวนก็ไล่พวกกุตีไม่ให้กลับขึ้นเรือด้วย พวกกุตี ร้างผอมโซก้เลยวิ่งร้องขอตามขึ้นเรือกันเกลื่อนกลาดคน นำสังเขจรากับพวกแปรทพวกผีขอส่วนบุญ คนไหน

ว่ายมาเกาะเรือ เขาก็รีบเตะต๋อยจนต๋อยผลไป เหลือ ทางกลับทางเดียวก็คือเดินบก คุเป็นการเหยียบย่ำ มนุษย์ด้วยกันเป็นที่สุค

มาทางเรือ 4 วันถึงบาวา พอพวกกุตีเดินมาถึง เซนเยมกับบังคับให้ตัดไม้กับหวายมาผูกแพเข้าเพราะ เรือฝ่ายลาวกายจะไม่ไปส่งต่ออีกแล้ว คราวนี้ทุกคนก็ ลงแพเบียดเสียดกันไปอีก เขาต้องฝ่าเกาะแก่งอันเต็ม ไปด้วยโชดหินเสี่ยงชีวิตไปตลอดทาง ญวนที่มาต่อแพ เองก็ไม่เคยต่อ แร่งก็ไม่ค่อยจะมี ทุกคนต้องช่วยกัน คนละไม้คนละมือ ทั้งจ้ำทั้งจ้วงทั้งถ่ออลหม่าน แพน้อย ลอยลระลิวไปตามแรงของสายน้ำเหมือนกับเดินทางไป บนขอบของมรณะ บางตอนแพก็แทบขาดปริ แต่ถึง กระนั้น ด้วยความพยายาม และความกล้าแข็ง ในที่สุด เขาก็ฝ่าแก่งมรณะมาได้ เขาอยู่บนแพมาถึง 6 วันจึงถึง ท่านทันกัน

ต่อจากนี้ เขาจึงทิ้งแพ ย้ายของไปลงเรือญวน ถ่อแจวต่อไป

ถึงลำเข้ เซนเยมเห็นเรือกลไฟบรรทุกเสบียงจึง ส่งเสียงขอโดยสารกลับไปเมืองค้าย เมื่อภกลงกันแล้ว รุ่งเช้าเรือซึ่งไปส่งเสบียงเสร็จก็ย้อนกลับมา และรับเอา คณะเดินทางยอกทรหดขึ้นเรือ แต่พวกกุตี... น้า อนาคตแท้ หลังจากต้องต่อแพ และต่อแพมาให้ตัวเอง และคนอื่น ๆ แล้ว แทนที่จะได้รับผลตอบแทนให้สม กับความเหน้อยยาก กลับไม่ได้รับความเอาใจใส่เลย ถึงเวลาออกเรือคนไหนวิ่งขึ้นเรือไม่ทันก็ต้องติดอยู่บน ตลิ่ง ต่างวิ่งร้องขอกันไว้ บางคนก็ล้มลงตายเพราะ สิ้นแรง รวมแล้ว กุตีที่เอาไปทั้งหมด 80 คน เหลือ ถึงตอนนั้นเพียง 40 คนพอดี

2. ทูม เรือถึงชานอย ขึ้นพักเรือไปไซฟอง เมืองท่าริมทะเล ฝรั่งเศสให้เงินเบียดเบียนฝ่ายไทยวันละ 8 เหรียญเพื่อใช้ซื้อของกินตามชอบใจ

การบุกเบิกงานของคณะข้าหลวงไทยได้ใช้เวลาไปเท่าใด นายแวมมิได้บันทึกลงไว้ และแม้วันกลับมิได้ระบุ หากคำนวณคร่าว ๆ ก็คงอยู่ในดินแดนญวนมาแล้วประมาณ 4-5 เดือน หรืออาจจะครึ่งปี ครั้นได้เวลาเรือมา ทุกคนก็ขึ้นของลงเรือเดินทางกลับสู่สยามประเทศระหว่างนั้น ถึงแม้บางคนจะเป็นไข้ร้อนหนาว หรือท้องเสียเพราะผิคน้ำ บางคนนอนไม่หลับ บางคนทำท่าจวนตาย แต่พระสยามเทวาธิราชก็ยังคงคุ้มครองให้เขาทั้งห้า ได้ประคองชีพมาถึงเมืองไทยจนได้

เขาเดินทางผ่านช่องกง (ย้อนขึ้นไปทางเหนือสู่เขตที่อังกฤษยึดครองจีน) ผ่านหน้าเมืองกวางตุ้ง แล้วขึ้นชมเกาะเซียงกั๊ง (ไม่ทราบอยู่ตรงไหน และปัจจุบันคือเมืองอะไรแน่) เกาะนี้อังกฤษได้ไว้ และทำนุบำรุงจนรุ่งเรือง มีร้านรวงเปิดขายของอยู่เรียงราย ชุนปราบล่ามผู้สามารถต้องส่งภาษาช่วยพรรคพวกชื่อของ เกิน เทียวเช่นเคย ตรงนี้นายแวมมิได้บรรยายข่าวของที่เขาขายไว้ยี่ดยาวพอประมาณ เช่น ขายเกือก ร่ม ไม้เท้า กระเป๋า บินพก แปรงถูฟัน หีบหนอยนอย (สงสัยจะเป็นหีบเสียง) รถถีบ บินโต เครื่องกระบอง จักร

หมายเหตุ

ท่านผู้ใดเป็นลูกหลานของบุคคลในเรื่องนี้หรือจะเป็นผู้อื่นซึ่งมิใช่ลูกหลาน แต่พอรู้ชื่อ สกุล ประวัติ รวมตลอดถึงหน้าตาของแต่ละท่าน ขอความกรุณาได้บอกผู้เขียนด้วยเพื่อจะได้เป็นช่องทางสืบหาประวัติของท่านมาเขียนยกย่องให้ปรากฏกันต่อไป ขอขอบพระคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้

เอกสารอ้างอิง

นรเนติบัญญัติ, หลวง "นิราศค้างเกี้ยว" ใน นิราศค้างเกี้ยว ของหลวงนรเนติบัญญัติ นิราศพระอภัยมณี และ นิราศอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ของนายฉันทน์ ขำวิไล. พระนคร : องค์การกษาของคุรุสภา, 2504

เย็บผ้า ฯลฯ แต่ใครจะซื้อติดไม้ติดมือมาฝากคนทางบ้านอย่างไรบ้าง ไม่ได้เขียน

จากเกาะเซียงกั๊ง ลงเรือเมล์ชื่อท้าววงศ์ผ่านเมืองชัวเถา อันเป็นเมืองท่าสำคัญแห่งหนึ่งที่เราคงเคยได้ยินกันบ้าง เนื่องจากจีนที่หลบเสือผืนหมอนใบมาเมืองไทย มาลงเรือที่ชัวเถานี้เป็นจำนวนมาก อย่างเที่ยวนี้มีแจกลงเรือถึง 900 คน เต็มแน่นเรือไปหมด ดีที่พอเรือถึงสิงคโปร์ก็ขึ้นของลงสิงคโปร์เสียเกือบก่อน คงเหลือไปเมืองไทย 300 คน ไม่เช่นนั้นบ้านฉะเชิงเทราจะมีเศรษฐกิจในสยามประเทศอีกหลายสกุล

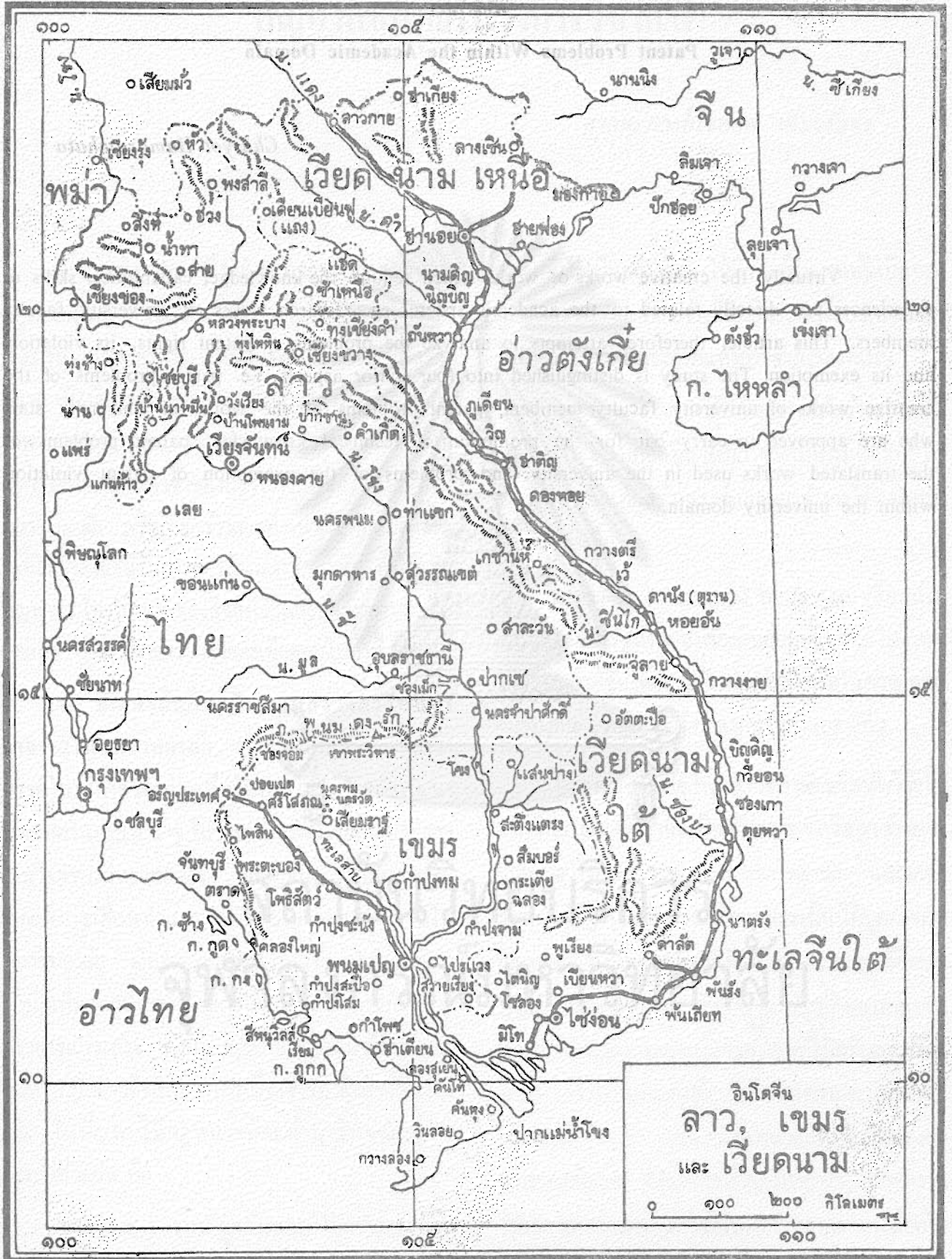
จากสิงคโปร์ถึงบางกอก ใช้เวลา 4 วันครึ่ง

"ก็พอลี้กรุงเทพเสพย์สถาน
ขึ้นเหย้าเรือนเหมือนเคยเคยสำราญ
ก็ขึ้นบานพลพิพัฒน์สวัสดิ์"

ในปีรุ่งขึ้น พ.ศ. 2431 ฝรั่งเศสได้แคว้นสิบสองจุไทย

ใครจะขายชาติก็ขอให้นึกถึงความเหน้อยยากทั้งหลายที่บรรพบุรุษได้สู้เสียสละแรงกายและถวายชีวิตมาเถิด

อินโดจีน

แผนที่ - ภูมิศาสตร์

เขียนโดย นายทองใบ แต่งน้อย ป.ม. ๒๕๑๔